

23. *Цит. за:* М. Грінченко, А. Верзилів. Чернігівська українська громада. Спогади // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки і матеріяли / Під ред. М. Грушевського. – К., 1928.
24. Ісаєнко О. Фейлетон Бориса Грінченка «Зачем?» у колекції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського / О. Ісаєнко // Борис Грінченко – відомий і невідомий: матер. щорічних Грінченківських читань. 8 груд. 2011 р., м. Київ. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012.– С. 28–35.
25. ЗСЧГ. – 1898. – № 7
26. ЗСЧГ. – 1902. – № 3.
27. ЗСЧГ. – 1902. – № 6.

Дудар О.В., доцент кафедри методики
суспільно-гуманітарної освіти та виховання
ІППО Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук

БОРИС ГРІНЧЕНКО І МУЗЕЙНА СПРАВА

Історія музейної справи в Україні тісно пов'язана з діяльністю видатних постатей національного відродження XIX – початку XX ст. Попередниками сучасних музеїв в Україні більшість учених вважають колекції книг, картин, художніх виробів тощо, які зберігалися у Десятинній церкві, Софійському соборі, Києво-Печерському монастирі та ін. храмах ще в часи Київської Русі. У XVII–XVIII ст. великі приватні збірки художніх творів містилися у феодалських замках та династичних маєтках (Яна Собеського у Жовкві, Синявських – у Бережанському замку, Вишневецьких – у замку у Вишнівці, галерея Сапе у Кодні, К. Розумовського – у Батурині тощо) [1].

Музеї як такі в Україні почали виникати в першій половині XIX ст. У цей час було відкрито кілька музеїв різних профілів, наприклад, Миколаївський (1806), Феодосійський (1811), Одеський (1825), Керченський (1826), Музей старожитностей Катеринославської губернії (1849) [2]. Основні фонди цих музеїв становили матеріали археологічних розкопок.

У першій половині XIX ст. в Україні виникають університетські музеї. У 1807 р. при Харківському університеті завдяки зусиллям громадського діяча В.Н. Каразіна відкрито кілька

музеїв – Археологічний, Зоологічний, Мінералогічний, Музей образотворчих мистецтв. У 1834–1837 рр. при Київському університеті св. Володимира завдяки старанням його першого ректора М.О. Максимовича також були створені музеї: Старожитностей, Нумізматичний, Образотворчих мистецтв, Зоологічний та ін. [3].

Розвиток музейної справи в Україні інтенсифікувався у другій половині XIX – на початку XX ст. Тоді було відкрито низку історичних та природничих музеїв: Херсонський музей старожитностей (1890), Херсонський археологічний музей (1893), Львівський історичний музей (1893), у Чернігові – музей Архівної комісії (1897) та Музей українських старожитностей В.В. Тарнавського (1902).

Відомий культурний і громадський діяч та меценат В. Тарновський відіграв помітну роль у збереженні пам'яток українського минулого. У 1896 р. в Чернігівську губернську земську управу надійшла його заява такого змісту: «Составленный мною в течение всей моей жизни музей местных древностей я желал бы, для верного сохранения их, передать в собственность и заведение Черниговскому губернскому земству с тем, чтобы он... был открыт для обозрения его публикой на основании известных правил» [4].

Коли Чернігівське земство після тривалих дебатів нарешті вирішило питання про створення музею українських старожитностей, постало інше питання щодо його розміщення та впорядкування. Перші спроби каталогізації належали самому В. Тарновському та відомому археологу, етнографу, громадсько-політичному діячеві М. Біляшівському, однак вони не були завершені. До цієї складної справи на громадських засадах вирішив долучитися Б. Грінченко, який з родиною на той час мешкав у Чернігові. Український письменник, учений, видавець народо-просвітніх книжок і громадський діяч, він вважав своїм моральним і громадським обов'язком каталогізувати та впорядкувати видатне зібрання В. Тарновського.

Щодня, протягом шести місяців Борис Дмитрович разом з дружиною М. Загірньою працювали в холодному приміщенні: розбирали речі, рукописи, малюнки, складали каталоги. Але й подружжям Грінченків робота не була доведена до кінця: обставини склалися так, що влітку 1902 р. родина Грінченків змушена була переїхати до Києва.

Що ж це був за музей, який викликав значний інтерес з боку Бориса Дмитровича та його дружини? У ХІХ ст. завдяки діяльності трьох поколінь Тарновських на Чернігівщині з'явився відомий на всю країну осередок культури і мистецтва – Качанівка. Перший її власник – Г.С. Тарновський, поціновувач мистецтва, усіляко підтримував і допомагав обдарованим художникам, музикантам, літераторам. Маючи значні статки, він зібрав велику бібліотеку і створив картинну галерею, де були твори Ван-Дейка, Тернера, Брюллова, Айвазовського, Кіпренського, Штернберга. Григорій Степанович був знайомий з Т.Г. Шевченком і придбав у нього славнозвісну «Катерину». Після смерті Г.С. Тарновського Качанівку успадкував його небіж Василь Васильович, якого називають старшим, щоб не плутати з сином, теж Василем. Василь Тарновський-старший одержав ґрунтовну освіту, займався наукою, був відомим громадським діячем ліберально-демократичного напрямку. Численні гості Качанівки – діячі науки і мистецтва – завжди знаходили тут привітний прийом, а часто і матеріальну підтримку [5]. Підтвердженням цьому є щоденникові записи гостей, епістолярна спадщина Тарновських, а також одна із музейних реліквій – альбом «Качанівка», в якому вміщено понад 600 автографів почесних гостей. Дослідники Чернігівщини працюють над їх розшифровкою, збирають біографічні відомості про цих людей.

У ліберальній атмосфері сформувався характер і світогляд В.В. Тарновського-молодшого. Ще зовсім молодим він зацікавився історією рідного краю і вирішив створити зібрання матеріальних та документальних пам'яток, що характеризували б Україну (за тогочасною термінологією – Малоросію). З часом зрозумів, що одній людині неможливо створити таку колекцію за короткий проміжок часу. Василь Васильович обмежив своє зібрання територією Лівобережної України – Гетьманщини. Вважаючи дослідницьку роботу чимось на зразок громадського обов'язку, В. Тарновський-молодший віддавав цій справі всю свою неабияку енергію, талант, чималі кошти. Слід зазначити, що Василь Васильович не обмежувався лише збиранням пам'яток і популяризацією своєї колекції. Він дуже багато робив для розвитку української культури: фінансував видання творів П. Куліша і журналу «Киевская старина», багато зусиль доклав для вшанування пам'яті Великого Кобзаря, культ якого був притаманний родині Тарновських ще з сорокових років ХІХ ст. Збираючи пам'ятки, Василь Васильович радився з відомими

істориками й археологами – О. Лазаревським, М. Костомаровим, В. Антоновичем, М. Біляшівським, Д. Яворницьким та ін. [6].

Завдяки невтомній наполегливій праці В.В. Тарновський зібрав колекцію, яку сам розділив на три відділи: доісторичний, великокнязівський і козацький. Перші два розділи склалися з археологічних знахідок, левову частку яких становили матеріали, отримані в результаті археологічних розкопок давньоруського міста Родень (Черкаська обл.), здійснених на кошти Василя Васильовича. Унікальності й неповторності зібранню надав козацький розділ. Саме завдяки йому колекція, за словами Бориса Грінченка, стала «величезним українським національним скарбом». Навіть просте перерахування експонатів цього розділу вражає широтою і різнобічністю. Тут і залишки старих будівель, церковні речі, холодна і вогнепальна зброя, військове спорядження, клейноди, ужиткові речі, прекрасні вишивки, вбрання, близько сотні портретів історичних осіб, гравюри, стародруки, безцінні документи XVII–XVIII ст., серед яких гетьманські універсали, родинні архіви. А якщо додати, що в зібранні були речі, які належали І. Мазепі, І. Скоропадському, С. Палію, П. Полуботку, Я. Лизогубу, Д. Апостолу, О. та К. Розумовським, то ніякі слова захоплення не будуть перебільшенням. Дев'ятнадцяте століття в колекції було представлене матеріалами визначних діячів української культури – І. Котляревського, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемовського, М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша. Тарновський придбав авторську модель першого варіанта пам'ятника Б. Хмельницькому роботи М. Микешина, серед раритетів колекції також три листи М. Гоголя і його мініатюрний портрет, написаний на зрізі кістки мамонта, який, на думку деяких дослідників, може належати пензлю О. Іванова [5].

Крім українських старожитностей, Василь Васильович збирав все, що було пов'язане з життям і творчістю українського генія – Т.Г. Шевченка. Ці матеріали склали самостійну колекцію. Тут були представлені автографи творів, у тому числі й заборонених – «Неофіти», «Не спалося, – а ніч, як море», «Щоденник», документи, фотографії, прижиттєві видання творів, деякі з дарчими написами автора, живописне і гравірувальне приладдя, сорочка, посмертна маска. Всього – понад тисяча одиниць. Саме зібрання Тарновського, яке містило близько 400 малюнків, акварелей, гравюр, картин і дало змогу говорити про Шевченка як про видатного художника.

Хочеться зауважити, що Тарновський збирав свою колекцію, влаштовував вечори вшанування Шевченка, упорядковував його могилу в часи дії сумнозвісних Валувеського циркуляра і Емського указу [6]. Загалом зібрання старожитностей містило майже десять тисяч пам'яток. Вже за життя Василя Васильовича колекція здобула високу оцінку сучасників. За своїм багатством, повнотою, кількістю та якістю експонатів вона була єдиною у своєму роді і, як писав С. Уманець, «нисколько не будет фразой сказать, что столько лет посвятивший на собиране его составитель сослужил этим большую службу своему родному краю, а себе создал прекрасный памятник, навсегда связанный с его именем» [7].

Колекція становила не тільки виняткову наукову і культурну, але й матеріальну цінність. Її оцінювали від вісімдесяти до півмільйона карбованців. І от саме ці скарби Тарновський запропонував у дарунок місту Чернігову. Губернські земські збори, які відбулись у лютому 1897 р., ухвалили рішення: прийняти дарунок, висловити Тарновському подяку, підняти клопотання про приміщення для музею і про присвоєння музеєві імені дарувальника. Здавалося б, все ясно і зрозуміло. Але минуло чимало часу, поки, нарешті, в Чернігові з'явився Музей українських старожитностей – перший і єдиний в Російській імперії музей української історії. В.В. Тарновський спочатку хотів, щоб його зібрання розмістили в будинку полкової канцелярії, або, як його називали, будинку Мазепи. Та через відмову Міністерства внутрішніх справ перевести архів і безплатно передати будинок Тарновський дав згоду на розміщення музею в іншому приміщенні. За роки бюрократичної тяганини Тарновський змушений був через фінансову скруту продати Качанівку, але при цьому йому й на думку не спало продати колекцію або вимагати грошової компенсації. 13 червня 1899 р. Василь Васильович помер, залишивши заповіт, який вражає високим патріотизмом і шляхетністю: «...Коллекцию мою малороссийских древностей, состоящую из оригинальных портретов и копий, библиотеки книг, относящихся к Малороссии, и прочих старинных вещей, а также собрание вещей, бумаг, книг и всего касающегося памяти поэта Шевченко я завещаю в собственность Черниговскому губернскому земству, без права отчуждения и перемещения их из города Чернигова» [4].

У 1899 р. частина новообраних гласних намагалася скасувати рішення своїх попередників про прийняття музею. Вони

мотивували це тим, що земство не може піклуватися про задоволення «вищих культурних потреб» населення, коли не вистачає коштів на насущні потреби. Це про них Б. Грінченко сказав: «Байдуже було сим добродіям про народ. Несвідомі національної самоповаги, змоскалені, вони хотіли показати себе більшими москалями, ніж самі москалі, і протестували вкраїнці проти вкраїнського музею у той час, як великорус князь Долгоруков обстоював за музей» [8]. Проте, на щастя, цей демарш не був підтриманий ні більшістю зборів, ні губернатором Є. Андрієвським. Після довгих суперечок було вирішено розмістити музей на Смоленській вулиці (сучасна вул. Шевченка), відбудувавши для нього будинок ремісничої майстерні сирітського притулку. Будівельні роботи завершилися у другій половині 1901 р. Так у місті з'явився добре всім відомий будинок у псевдоготичному стилі. Колекції Тарновського в цей час перебували частково в Чернігові, але більшою частиною в Києві. Привезли їх до Чернігова восени 1901 р. і почали облаштовувати музей. Першим хранителем музею була призначена М. Грінченко, але її на цій посаді не затвердив чернігівський губернатор. 25 квітня 1902 р. хранителем музею став відомий громадський і культурний діяч А. Шелухін. Музей українських старожитностей В.В.Тарновського почали оглядати відвідувачі. На жаль, жодних урочистостей тоді не провели. В 1906 р. музеєві було присвоєне ім'я Тарновського.

Згадуючи історію відкриття в Чернігові Музею українських старожитностей, не можна не назвати імена людей, які зробили все можливе, щоб музей відбувся. Це – О. Лазаревський, за порадою якого Тарновський передав своє зібрання саме Чернігову і який разом з В. Антоновичем допоміг влаштувати його на тимчасове зберігання (поки буде збудоване приміщення) до музею Київського товариства старожитностей і мистецтв; Ф. Уманець, І. Шраг, Б. Грінченко, М. Біляшівський, які виконали волю покійного мецената щодо опису і перевезення зібрання. Слід згадати і про те, що роботу з підготовки каталога колекції Б. Грінченко та його дружина виконали безплатно.

Література

1. Основи історичного музеєзнавства: навч.-метод. комплекс нормативного курсу / укладач проф. О.В. Потильчак. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 57 с.
2. Ернст Ф.Л. Справа охорони пам'яток, мистецтва та старовини у Києві [Текст] / Ф.Л. Ернст // Зб. секції мистецтв. – К., 1921. – 160 с.
3. Тригубенко В.В. Скарбниця реліквій, джерело досвіду вітчизняної освіти [Текст] / В.В. Тригубенко // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 2. – С. 33–34.
3. Маньковська Р. Музеологія як наукова галузь: сучасний дискурс та проблема теоретичного інтегрування / Р. Маньковська // Краєзнавство. – ТОВ «Вид-во “Телесик”», 2009. - № 3. - С. 46–54
4. Лаевский С. Три условия Василия Тарновского / С. Лаевский // Зеркало недели. – 2005. – № 29 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://zn.ua/SOCIETY/tri_usloviya_vasiliya_tarnovskogo-44063.html.
5. Арендар Г. Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського / Г. Арендар, С. Лихачова // Чернігівщина краєзнавча: Календар 2005. Чернігівське земляцтво: авт.-упоряд. І. Корбач, В. Устименко. – К.: ТОВ «Культурно-освітній, видавничо-поліграфічний центр “Златояр”», 2004. – 768 с. : іл.
6. Неділя А. До історії Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського / А. Неділя // Скарбниця української культури: матеріал. ювілейної наук.-іст. конф., присвяченої 100-річчю Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – 103 с.
7. Уманець С. Украинский музей В.В. Тарновского в Чернигове / С. Уманец // Ист. весник – 1910. – № 7–9. – 614 с.
8. Лаевський С.Л. Музей українських старожитностей В.В. Тарновського у часі і просторі / С.Л. Лаевський, Л.П. Линюк // Скарбниця української культури: зб. наук. праць. – Чернігів, 2002. – Вип. 3. – С. 5–8.